

בתי כנסת ותפילה ישראלית

עיקרי הרצאתו של פרופ' עוז אלמוג ב"כנס הישראלי השלישי לחקר רוחניות עכשווית"

(הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה, 15.03.2011, ט' אדר ב' תשע"א).

שלום לכולם,

הפרויקט הזה מהווה לדעתי המחשה נהדרת לחשיבות התייעוד הויזואלי במחקר הסוציולוגי ובהוראה. היופי במצלמה הדיגיטלית שהיא מאפשרת אינספור צילומים מכל הזוויות. בסופו של דבר מצבור תמונות הסטילס מספר את הסיפור. כשאתה מגיע הביתה, מארגן וממייך את התמונות אתה רואה פתאום דברים שלא הבחנת בהם בזמן השהות המוגבלת באזור הצילום. זה נותן פוקוס וחושף עוד המון אינפורמציה חשובה.

בתי הכנסת הם עולם ומלואו, אבל אפשר כמדומני לתמצת את התפקידים החברתיים שלהם בימינו בנקודות הבאות:

- א. בית הכנסת הוא הרבה יותר ממקום תפילה ותפקודיו רבים ומגוונים, גלויים וסמויים - בין השאר בתחום העזרה הסוציאלית והסעד הנפשי, החומרי והמשפחתי.
- ב. בית הכנסת הוא למעשה מרכז קהילתי חשוב, המהווה עוגן של זהות וחלון ראויה של השתייכות - לשכונה, ליישוב, לעדה, לקהילה ולעם ישראל. לכן הוא מטופח בהשקעה משותפת בלתי פוסקת, כמעין מקדש-מעט מקומי. במקרים רבים הוא מהווה לקהילה מה שהסלון בדירת המגורים מהווה למשפחה.
- ג. לעתים בית הכנסת הוא השריד האחרון לקהילות אתניות שנמצאות בתהליך של היעלמות. ההתכנסות לתפילה, דרשה, לימוד, חגיגות ושמחות, היא גם מעין תזכורת לרקע ההיסטורי ולמכנה המשותף התרבותי.
- ד. בית הכנסת יוצר מסגרת חברתית לאנשים זקנים שאין להם אחרת בחברה החילונית. הוא גם מאפשר מפגש דורות מפרה ומכובד, הראוי למחקר בפני עצמו.
- ה. בית הכנסת הוא בעיקרו (בעיקר בימי השבוע) עולם גברי סגור ובהיותו כזה הוא מאפשר לגברים להיפתח לעצמם ולזולתם.
- ו. בחגים וסופי שבוע נוצר בעזרת הנשים מפגש חשוב ומעניין, שיש לו תפקידים גלויים וסמויים עבור האישה הרווקה והנשואה (למשל איתור חתן פוטנציאלי), הילדים, המשפחה והקהילה.

ז. בית הכנסת הוא גם מרכז לימוד (בית מדרש) בעל מאפיינים מעניינים וייחודיים. הוא מאפשר בין השאר גם לאנשים בעלי מוגבלויות למידה והשכלה מצומצמת ליהנות מתהליך לימודי. בכך הוא מצליח במקומות שבהם מוסדות לימוד חילוניים לא אחת נכשלים.

ח. לבית הכנסת יש דימוי אנטי דמוקרטי בעיני החילונים. בפועל יש בו אינספור גילויים של סובלנות חברתית ופלורליזם דמוקרטי נוגע ללב.

ט. בתי כנסת ברחבי הארץ הם אתרי אורור ורגיעה מסאון החיים והמולת היומיום. הם כופים על המאמין פסק זמן של התנתקות (כמו יוגה או מדיטציה) ומאפשרים לעובר האורח רגעים של חסד רוחני ושלווה נפש. לאדם המתפלל בית הכנסת מייצר מפגש חברתי יומיומי, לצד מרחב אינטימי מוגן, שמאפשר ביטוי ופורקן רגשי ושמירה על משמעת עצמית.

י. בית הכנסת הוא עדיין אחד האתרים החשובים ביותר לקיום טקסי המעבר של רוב הציבור היהודי בישראל (חילונים, מסורתיים, דתיים וחרדים כאחד). מקצת מבתי הכנסת הפכו לחביבים ומועדפים על קבוצות מסוימות (בעיקר לחתונות ובר מצוות), ומקצתם אף התאימו עצמם (באמצעות הרב והגבאי המקומיים) לאוכלוסיה חילונית/מסורתית ספציפית.

יא. רבנים וגבאים רבים ניהנו במיומנויות ורגישויות אסתטיות יוצאות דופן. בניית בית הכנסת היא עבורם לא רק חלום דתי אלא גם סוג של הגשמה עצמית בתחום כישוריהם האישיים. הם נעשים הארכיטקטים ומעצבי הפנים של בית הכנסת (שהוא "הבייבי" שלהם ולעתים ממש מפעל חיים) והתוצאה במקרים רבים מרהיבה ומרגשת.

יב. בניית בית כנסת מצריכה גם כישורים פילנתרופים ויכולת כריזמטית לגייס תורמים ואנשי מקצוע. יש לא מעט רבנים וגבאים שהצליחו ליצור יש מאין וסיפור הקמת בתי הכנסת, כפי שסופר לנו בראיונות, הוא סיפור מרתק עם לקחים חברתיים רבים.

יג. ישנם בתי כנסת – בעיקר השטיבלאך – שאליהם זורמים מדי יום אלפי מתפללים. כך, למשל, בית כנסת (שטיבלך) איצקוביץ בבני ברק, שבו מתפללים מדי יום למעלה מ-15,000 עוברי אורה. תחזוקתם השוטפת מחייבת יכולות ארגון וניהול גבוהות. במסעותינו ברחבי הארץ גילינו לא מעט גבאים בעלי יכולות כאלה. המעוף, המסירות וההבנה האנושית שלהם מרשימים בכל קנה מידה.

יד. הבדיחה מספרת על אדם שנסחף לאי בודד ובנה שני בתי כנסת: אחד לשימושו והשני כזה "שכף רגלו לא תדרוך בו". מטבע הדברים, בית הכנסת הוא גם מוקד של מתחים וקונפליקטים ברמה האישית, הקהילתית והפוליטית.

טו. בניית בית כנסת חדש היא במקרים רבים אות וסימן לפיצולה של קהילת תפילה, או להיווצרות זרם חדש. לעתים הזרם הזה יונק ממעיינות עתיקים (למשל, משנת ברסלב) ולעתים ממעיינות חדשים (למשל, המשנה האקולוגית).

טז. סיפורו של בית הכנסת הוא פעמים רבות מראה סוציולוגית של תקופה, ו/או מרחב גיאוגרפי וחברתי. כך למשל, בית כנסת בבני ברק שקהילת מתפלליו הפכה מדתית לחרדית מספר את סיפורה של העיר ששינתה בשלושים השנים האחרונות את הרכבה הדמוגרפי.

יז. גודלו, ייחודיותו ותפארתו של בית הכנסת הם במקרים רבים (בעיקר בחברה החרדית) ביטוי תחרותי לעוצמתה של הקהילה (חסידות) – בבחינת "שלי גדול ויפה יותר".

יח. במדינת ישראל קיימות אינספור "רקפות בחגווי הסלע", לאמור בתי כנסת צנועים ויפייים שלא מוכרים לרוב הציבור הישראלי. למען האמת, במקרים רבים קהילת בית הכנסת עצמה אינה מודעת ליופי הנדיר של בית הכנסת שלה ולאווירתו הייחודית. אגב, רבים מזהים את היופי דווקא בדברים הגדולים והצפויים (ארון הקודש, תקרת בית הכנסת, המנורות וכו'). אבל כמו במבנים אחרים, היופי נגלה במקרים רבים דווקא בדברים הזעירים (בדרגש, בשלטים, בדלת וכדומה). וכמובן, היופי הגדול ביותר הוא בדמותם של המתפללים ובאינטראקציה האנושית שנוצרת בתוך המקום. זהו יופי רוחני שניסינו להנציח בצילומינו.

יט. בניית בתי כנסת חדשים במקומות שהיו בעבר חילוניים והתהוות קהילות מתפללים חדשות, משקפות את רנסנס היהדות בחברה הישראלית ואת הכמיהה הגוברת לרגשי ולרוחני, שבאה כמשקל נגד לשכלתנות המודרנית ולחומרנות הקפיטליסטית. אפשר והיא גם משקפת את הצורך הגובר בנישוח של נחמה, תקווה ושלווה נפש "בעידן הלחץ והחרדה".

כ. מצד אחד בתי הכנסת משקפים ומחדדים את הפיצול הפנימי בחברה הישראלית. יש מקומות בארץ שבהם על שטח של כמה מאות מטרים אפשר למצוא למעלה מעשרה בתי כנסת המייצגים קהילות וזרמים שונים. לעתים במרחק של מספר בתים או רחוב נפתח בית כנסת חדש, ולא דווקא משום שבית הכנסת שלידו עמוס. מצד שני, אפשר בנקל להבחין שחלק גדול מבתי הכנסת כבר אינם הומוגניים. לעתים האקלקטיות של המתפללים ממש מפתיעה: חסידים מתפללים יחד עם ליטאים, ספרדים עם אשכנזים, מסורתיים עם דתיים וכך הלאה. במדינת ישראל נוצרת למעשה דיפוזיה חברתית מעניינת שסותרת את דימוי החברה הקונפליקטואלית, שמפיצה התקשורת. מדובר בתהליך של מיזוג והשפעה הדדית, שיוצר חיבורים מעניינים, שבעבר היו בלתי נתפסים. את תוצאות התהליך הזה נראה בשנים הקרובות.

ולבסוף, תיעוד מקומות קדושים ואנשים בתפילתם היא משימה לא קלה המחייבת היערכות, רגישות וניסיון. הפרויקט הזה צייד אותנו בתובנות רבות בתחום הצילום האתנוגרפי, אבל זה כבר להרצאה אחרת.

ביבליוגרפיה נבחרת

- אחיטוב רונן ואחרים (עורכים), **ימי אדם : טקסי חיים יהודיים: ברית לבן ולבת, בר/בת-מצווה, חתונה, חנוכה בית, אבלות**, צוות חגים של "המדרשה" באורנים, משכל, תל אביב, 2007.
- אשל יעקב ואחרים (עורכים), **ועשו לי מקדש : בתי כנסת מימי קדם ועד ימינו**, רשות המחקר - המכללה האקדמית יהודה ושומרון, אריאל, תשס"ד 2004.
- אפרת יוסף ק. (רכז מערכת), **בית הכנסת שלי : האלבום שלי להכרת בתי הכנסת ברחבי הארץ**, אלמנט, ירושלים, תש"ס.
- בן-אורי, מאיר, "תכנון בתי כנסת במדינת ישראל", בתוך: מרדכי הכהן (עורך), **בית הכנסת: מאמרים ומסות**, ירושלים תשט"ו, עמ' קצה-רמב.
- גוטהולד, זאב, "הלכה ומנהגים בבנין ובתכנון של בתי הכנסת בארץ", בתוך דוד קסוטו (עורך), **ושכנתי בתוכם: קובץ מוקדש לבעיות יסוד בארכיטקטורה של בית הכנסת**, ירושלים תשכ"ח, עמ' 49-20.
- ג'מלי, אדוארד, "האדריכלות של בית-הכנסת בימינו", בתוך ב. נרקיס (עורך) ב"ס רות (עורך), **האמנות היהודית**, תל אביב, 1996, עמ' 213-202.
- הכהן, מנחם, "מקדש מעט" - בית-הכנסת וכליו", **מהניים**, 11 (תשנ"ה), עמ' 203-190.
- טולידנו, יעקב משה, "יסוד בית כנסת", **בה"כ**, א/ג (פורים תש"ו), עמ' 4.
- יוסף דוד ב"ר יהודה סובה, **אודות בתי התפלות בישראל וההנהגה בהם**, ברוקלין נ.י. : אחים גאלדענבערג, תשס"ט.
- ישעיהו, אילן, "בית הכנסת - הגדרות ותפיסות בתכנון", **מבנים** 10 (1982), עמ' 63-56.
- כהן, אורה בת יחיא, **משני עברי המחיצה : לשאלת ההפרדה המגדרית בהלכה היהודית**, א. כהן, אלקנה, תשס"ז 2007.
- ספראי, זאב, "מבית-הכנסת למקדש מעט", **ישראל - עם וארץ**, ז-ח (תשנ"ד), עמ' 158-149.
- קרליבך, יוסף צבי, "עיצוב חללו של בית הכנסת", **טורי ישורון**, ד [כה] (חשון תשל"ב), עמ' 19-16.
- רוזנבליט, פ', "התוכן והצורה של בתי הכנסת", **מהניים**, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 179-176.
- שנאן, אביגדור, "מעולמו של בית הכנסת", **דרך אפרתה**, ו (תשנ"ו), עמ' 23-9.
- שפרן, יוסף, "בית הכנסת ויחס הכבוד אליו", **הדרום**, יב (אלול תש"ך), עמ' 136-134.
- שריקי מרדכי (ליקט וערך), **קונטרס בית כנסת כהלכה : מאמרים על בנין בית כנסת ותפילה על ידי רבני ואברכי בית מדרש**, מכון הרמח"ל, ירושלים, 2004.
- תבורי, יוסף, **רשימת מאמרים אודות בתי כנסת**, המרכז לחקר התושבע"פ ולהפצתה ע"ש נפתל ורעייתו חסיה לבית יפה, רמת גן, תש"ס.

- Baumgarten, Joseph M., "Art in the Synagogue: Some Talmudic Views", **Judaism**, 19 (1970), pp. 196-206.
- Chiat, Marilyn J. Segal, **Handbook of Synagogue Architecture**, Brown Judaic Studies, 29, 1982.
- Gruber, Samuel, **American synagogues: a century of architecture and Jewish community**, Samuel D. Gruber; photography by Paul Rocheleau, Rizzoli, New York 2003.
- Hoffman, Lawrence A., **Rethinking Synagogues: a new vocabulary for congregational life**, Jewish Lights Pub., Woodstock, Vt 2006.
- Kee H. C. and Lynn H. Cohick (Eds.) **Evolution of the Synagogue: Problems and Progress**, Harrisburg, Pa.: Trinity Press International, 1999.
- Ross, Mandy ,**Let's find out about Jewish synagogues**, Oxford, Raintree, 2007.

מתמונות התערוכה

בית כנסת זהרי חמה בירושלים, אלי קובין

בית כנסת מאולתר בשוק הפשפשים ביפו (בחנות של שמואלי), אלי קובין

בית כנסת אקולוגי בקיבוץ נווה איתן, עוז אלמוג

סליחות במדרשת מגדל עוז בגוש עציון, רבקה קובלסקי

בית כנסת מאולתר בקרון האחורי של רכבת ישראל, אלי קובין

בית כנסת הגדול עדס לעדת חלב בשכונת נחלאות בירושלים, אלי קובין

